

MÜƏLLİMİN ÖZÜNÜTƏHSİLİ

UOT 37.

Seyidali Həsən oğlu Məmmədli
Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin
Dillər kafedrasının müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYƏTİ VƏ DÖVLƏT DİLİ

Seidali Hasan ogly Mammadli
Зав. кафедрой языков Азербайджанского Университета Туризма и Менеджмента,
доктор философии по педагогике, доцент

AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC
AND STATE LANGUAGE

Seyidali Hasan Mammadli
Head of the Department of Languages of Azerbaijan University of Tourism and Management,
PhD in pedagogy, associate professor

THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE STATE LANGUAGE

Xülasə. Cəmi 23 ay hakimiyyətdə olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa zaman kəsiyində digər sahələrdə olduğu kimi dil, əlifba və tədrislə bağlı çox böyük işlər gördü. Xalqın ana dilini - türk dilini - dövlət dili elan etdi; yeni əlifbaya keçidin elmi əsasını yaratdı. Parlamentin 21 avqust 1919-cu ildə keçirilən iclasında Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması və tədris dilinin türk dili olması qərarını verdi. Cümhuriyyətin dil siyasəti bütün dairələrdə həyata keçirilməyə başladı. Birinci və ikinci dərəcəli ibtidai məktəbin, həmçinin orta təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurası qərar verdi və onun icrasına başlandı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü az olsa da gördüyü işlər xalqımızın çoxəsrlik tarixində bütöy bir dövr təşkil edir.

Açar sözlər: azad, Xalq Cümhuriyyəti, dil, türk dili, dövlət dili, müstəqillik, təhsil, tədris

Резюме. Азербайджанская Демократическая Республика, которая была у власти всего двадцать три месяца, проделала большие реформы по языку, алфавиту и обучению, а также в других сферах. Она объявила родной язык народа – тюркский язык – государственным языком; создал научную основу для перехода на новый алфавит. На собрании, состоявшемся 21 августа 1919 года, парламент принял решение о создании Бакинского государственного университета и о проведении обучения в университете на тюркском языке. Языковая политика республики стала реализовываться во всех сферах общества. Совет министров Азербайджанской Демократической Республики принял решение о национализации начальных и средних школ, а также средних учебных заведений, и началась его реализация.

Хотя Азербайджанская Демократическая Республика существовала на короткий срок, но ее реформы являются основной частью многовековой истории нашего народа.

Ключевые слова: свободный, Демократическая республика, язык, тюркский язык, государственность, образование, образование, обучение

Summary. The Azerbaijan Democratic Republic, which had been in power for only 23 months, undertook major reforms in language, alphabet and education, as well as in other areas. She declared the native language of the people - the Turkic language - the state language; created a scientific basis for the transition to a new alphabet. At a meeting held on August 21, 1919, the parliament decided to establish the

Baku State University and conduct training at the university in the Turkic language. The language policy of the republic began to be implemented in all spheres of society. The Council of Ministers of the Azerbaijan Democratic Republic decided to nationalize primary and secondary schools, as well as secondary schools, and its implementation began.

Although the Azerbaijan Democratic Republic existed for a short time, but its reforms are the main part of the centuries-old history of our people.

Keywords: independent, democratic republic, language, Turkish language, state language, inconsistency, education, teaching.

1918-ci ilin 27 mayında Zaqafqaziya Seyminin müəssəlman fraksiyası özünü Azərbaycanın müvəqqəti Milli Şurası elan edərək, Azərbaycanın müstəqilliyini bəyan etmək qərarına gəlib və mayın 28-də Müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikası elan olunub. Təəssüf ki, 1920-ci ilin 28 aprelində AXC-ni devirib yerində bərqərar olan sovet ictimai-siyasi quruluşu mövcud olduğu 70 il müddətində 1918-1920-ci illərin, yəni AXC hakimiyyətinin varlığını və mahiyyətini xalqdan gizlədib və onun haqqında danışıqlar "xalq düşməni" elan edilərək cəzalandırılıb. XX əsrin sonunda Azərbaycan öz müstəqilliyinə ikinci dəfə qovuşduqdan sonra aparılan tədqiqatlar iki ilin sirlərini açıb xalqa bəyan etdi. Məlum oldu ki, 28 aprel 1920-ci il tarixi həç də Azərbaycana "günəşin doğduğu tarix" deyil, vətənimizin "qırmızı sovetlər" tərəfindən işğal gündür. Məlum oldu ki, zoran unudulan 23 aylıq qısa zaman kəsiyi xalqımızın, Azərbaycanımızın müstəqillik tarixidir. Müəssəlman Şərqində ilk parlamentli respublika, milliyətimizdən, siyasi və dini mənsubiyyətimizdən, cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara bərabər hüquqlar verən, dövlət sərhədlərini müəyyənəndirən, 113,9 min kv.km ərazini və müstəqil dövlətçiliyə malik şəərəfli tarixdir.

Mürəkkəb siyasi dövrədə faaliyyət göstərən və 1920-ci il yanvarın 11-də Paris sülh konfransında müstəqil dövlət kimi tanınan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünü dövlət atributlarını qəbul etmiş, iqtisadiyyat, mədəniyyət, hərbi quruculuq, səhiyyə, təhsil, ana dili sferalarda ciddi işlər görmüşdür.

Millətin mənəvi diriliyi, dövlətin isə mühüm atributlarından olan dövlət dili məsələsinə AXC hökuməti diqqət mərkəzində saxlamış, 27 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə türk dilini dövlət dili elan etmişdir. Bu qərar həm də tarixi qərar idi. Çünki homin gün Bakı Xalq komissarları Sovetinin hərbi birləşmələri ilə Zaqafq İslam ordusu Göyçayda qarşı-qarşıya gəlmiş, AXC-nin

müdəfəsinə qalxan Qafqaz İslam ordusu öz tarixi qələbəsini çalmış, bundan sonra qələbələr öz ardıcılıqlı ilə davam etmişdir.

Göyçaydakı qələbə və türk dilinin dövlət dili kimi qəbul edilməsi AXC hakimiyyətinin ciddi uğurlarından idi.

27 iyun 1918-ci il tarixli qərarı Güllüstan və Türkmənçay müqavilələri ilə Azərbaycanın ikiye bölünməsindən sonra ana dilinin dövlət dili kimi işlədilməsinə aid ilk sənəddir. Bu, iyunun 16-da Gəncəyə kəçən AXC hökumətinin Gəncədəki ilk qərarlarından biridir.

AXC-nin dövlət dili ilə bağlı atdığı addım düşünülmüş addım idi. Ölkənin məhkəmə, daxili işlər idarələrində və digər sahələrdə çalışanların dövlət dilini bilmələrinə qədər olan müddətdə hökumət müəssisələrində rus dilinin işlənməsinə də icazə verilmişdir. Bu müvəqqəti tədris olma, idarəçilikdə milli kadrların yetişməsinə qədər olan müddət üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Türk dilinin əsl dövlət dili kimi işlənməsi təcrübəsi ilk olaraq özünü Azərbaycan Parlamentinin dilində əksini tapmışdır. Dövlət müəssisələrində müvəqqəti rus dilinin də işlədilməsi məsələsi parlamentə aid deyildi. Parlamentin istifadə etdiyi dil statusuna malik Azərbaycan türkcəsi idi. Lakin digər millətlərin nümayəndələrinin rus dilində çıxışlarına da icazə verilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlament dilində çıxış etdikləri də bil baxımından maraq doğurur. İclas protokollarında Parlament üzvlərinin əhəzərdəki mütrəcit formalarına rast gəlinir: "Həzarat", "Əfəndilər", "Məhtərəm parlament əzəsi", "Məhtərəm məclis üzvləri", "Məhtərəm məbuslar", "Məhtərəm parlament əzələri", "Məhtərəm parlament üzvləri". İclasların gedişində, bəzi gərginliklər nəzərə alınmazsa, dil etiketini yətarinə gəzlənilirdi.

Diqqətəlayiq məsələlərdən biri də türk (Azərbaycan) dilini bilməyənlərin bu dili öyrənmələri üçün kursların təşkil edilməsi, həmin

məqsədlə hökumət tərəfindən 351 min manat vəsaitin ayrılması idi.

Cümhuriyyətin dil siyasəti bütün dairələrdə həyata keçirilirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi naziri Səməd bəy Mehmandarov 27 dekabr 1918-ci ildə ordunun dilinin türk (Azərbaycan) dili olduğunu barədə ömrü verdi. Orduda xidmət edən, lakin dövlət dilini bilməyən zabıtlara onu öyrətmək üçün bir ay vaxt müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz dil siyasətini həyata keçirmək üçün təhsilin çox mühüm sahə olduğunu ön plana çəkdi. Hökumət 28 avqust 1918-ci ildə ibtidai və orta təhsil müəssisələrində təhsilin ana dilində aparılması haqqında qərar verdi. Həmin qərar da göstərilirdi:

• Bütün ibtidai təhsil müəssisələrində tədris ana dilində aparılır;

• Dövlət dili icbari qaydada tədris olunur.

AXC dövründə tədrislə bağlı 6 qərar qəbul edilmiş, parlamentin 21 avqust 1919-cu ildə keçirilən iclasında Bakı Dövlət Universitetinin açılması və tədris dilinin dövlət dilində olması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Cümhuriyyət hökuməti qısa zaman kəsiyində dil, tədris və təhsillə bağlı qəbul etdiyi bu qərarlar çox mühüm tarixi rol oynamışdır. 1919-cu ildə Maarif Nazirliyinin xüsusi komissiyasının xətti ilə "Türk əlifbası", "Təzə elmi-hesab", "İkinci il", "Yeni məktəb", "Ədəbiyyat dərsləri", "Rəhbər" cəbr dərslikləri nəşr olunmuşdur. Azərbaycanda XIX əsrin sonlarında M.F. Axundzadə ilə başlayan ərəb əlifbasının islahatı, yeni latın əlifbasının qəbulu kimi məsələlər XX əsrin əvvəllərində də aktuallığını

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I cild. Bakı: Lider, 2004.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, II cild. Bakı: Lider, 2005.
3. Mərdanov M., Quliyev Ə. Azərbaycan təhsili Xalq Cümhuriyyəti illərində. (1918-1920). Bakı: Çarşıoğlu, 2003.
4. Nəzərlil Ə. Azərbaycan Respublikasında xalq təhsili. (1918-1920), (rus dilində). Bakı: Nurlan, 2008.
5. Nəzirlil Ş. Arxivlərin sirri açılır. Bakı, 1999.

Rəyçilər: ped.ü.f.als.dok., dos. A.X. Hacıyev,
ped.ü.f.als.dok., dos. T.S. Paşayev
E-mail: aynur.tehmezova@mail.ru
Redaksiyaya daxil olub: 04.01.2019

saxladığından olduğundan cümhuriyyət dövründə çox qızgın şəkildə müzakirə olunur, müxtəlif müəlliflərin layihələrinə münasibət bildirilirdi. Aparılan ictimai müzakirələrin nəticəsi olaraq hökumət məsələyə müdaxilə edərək "ərəb əlifbası" islahatı üzrə komissiyanın yaradılması haqqında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının 427 sayılı qərarı qəbul edilir. Qərara müvafiq olaraq, Xalq Maarifi naziri yanında xüsusi komissiya yaradılır. Komissiya "Son türk əlifbası" adlı layihəni çap etdirir. Lakin bu məsələnin Parlamentdə müzakirəsinə imkan olmur. 28 aprel 1920-ci il dövlət çevrilişi əlifba islahatını saxlayır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü zamanca kiçik olsa da, gördüyü işlər xalqımızın çoxəsrlik tarixində bütöv bir dövr təşkil edir.

Cümhuriyyət dövründə dil, əlifba, tədrislə bağlı qəbul olunan qərarlar həmin dövr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Bunun nəticəsidir ki, həmin dövrdə dil və təhsillə bağlı qəbul olunmuş qərarlar sonrakı dövr üçün də öz aktuallığını qoruyub saxladı.

Problemin aktuallığı. Azərbaycanda ilk Demokratik Cümhuriyyətin yaranması və onun həyata keçirdiyi islahatlar, xüsusilə, dilə bağlı gördüyü işlərin uzun müddət xalqın gizli saxlanılmasına rəğmən mövcud müstəqillik illərində varislik prinsipini nəzərə alaraq həmin məsələlərə qayıtmağın vacibliyi.

Problemin yeniliyi. tarixi faktların ortaya çıxarılması, mövcud dövlət dilinin varislik prinsipi əsasında təqdim olunması.

Problemin praktik əhəmiyyəti. dilimizlə bağlı müəyyən suallara cavabların tapılması.